

Влияние на преките чуждестранни инвестиции върху доходното неравенство в България

Свилена Михайлова*

Резюме: Статията изследва влиянието на преките чуждестранни инвестиции (ПЧИ) върху доходното неравенство в България в периода 2000-2012 г. Чрез анализ на отрасловото и регионалното разпределение на ПЧИ и неговата динамика са изведени онези характеристики на ПЧИ, които имат потенциал да подсилват отрасловите и регионалните различия в трудовете доходи и по този начин да повлияят върху доходната диференциация в страната. За установяване наличието на разпределителен ефект на ПЧИ е направен и многофакторен регресионен анализ, резултатите от който показват, че в рамките на изследвания период ПЧИ съдействат за увеличаване на доходното неравенство в страната.

Ключови думи: преки чуждестранни инвестиции, доходно неравенство, България.

JEL: F62; D31.

Увод

Последиците от вноса на преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ) отдавна привличат вниманието на изследователите. Докато преобладаващата част от научната литература разглежда влиянието на ПЧИ върху производителността, заетостта и растежа в приемащите

страна, едва в последните години започва да се дискутира интензивно връзката между ПЧИ и доходното неравенство, като емпиричните разработки в тази област са все още оскъдни и противоречиви (пр. Vasu и Guariglia, 2007; Herzer и Nunnenkamp, 2011). Изследването на разпределителния ефект на ПЧИ придобива важно значение и в контекста на българската реалност, тъй като въпреки спада в потока на ПЧИ в резултат на кризата, натрупаният запас е значителен, което е индикатор за осезаемото присъствие на ПЧИ в българската икономика и техният потенциал да оказват въздействие върху равнището и разпределението на доходите. Цел на статията е да изследва влиянието на ПЧИ върху доходното неравенство в България в периода 2000-2012 г., като в тази връзка са поставени следните задачи: първо, анализирано е отрасловото и регионалното разпределение на ПЧИ. Второ, направен е опит за обвързване на отрасловите и регионалните особености на ПЧИ с отрасловата и регионалната диференциация в работните заплати. Доколкото промените в разпределението на трудовете доходи имат важни последици за доходното неравенство като цяло, анализът на тяхната отраслова и регионална диференциация спомага за изясняване на основите на разпределителния ефект на ПЧИ. Трето, чрез многофакторен регресионен модел е изследвана релацията ПЧИ – доходно неравенство. Резултатите

* Свилена Михайлова е асистент в катедра „Обща икономическа теория“ на Икономическия университет – Варна, e-mail: s.mihaylova@ue-varna.bg

от анализа показват, че в рамките на разглеждания период ПЧИ водят до повишаване на диференциацията на доходите в страната.

1. Тенденции във вноса на ПЧИ в България

Въпреки предприетите още в началото на прехода мерки за насърчаване на ПЧИ в България, страната започва да привлича сериозен инвеститорски интерес едва след постигнатата с въвеждането на Валутен борд през 1997 г. макроикономическа стабилизация. Вносът на ПЧИ се интензивира в периода на ускорен растеж след 2003 г. и през 2007 г. са достигнати пикови стойности. След 2008 г., вследствие на глобалната икономическа криза, вносът на ПЧИ намалява драстично, но същевременно натрупаният запас е значителен и през 2012 г. достига 97,9 % от БВП. Оценката на влиянието на ПЧИ обаче предполага освен отчитане на количествените им измерения, разкриване и на техните качествени характеристики и структура, тъй като именно те са от значение за генерирането на ползи за икономиката.

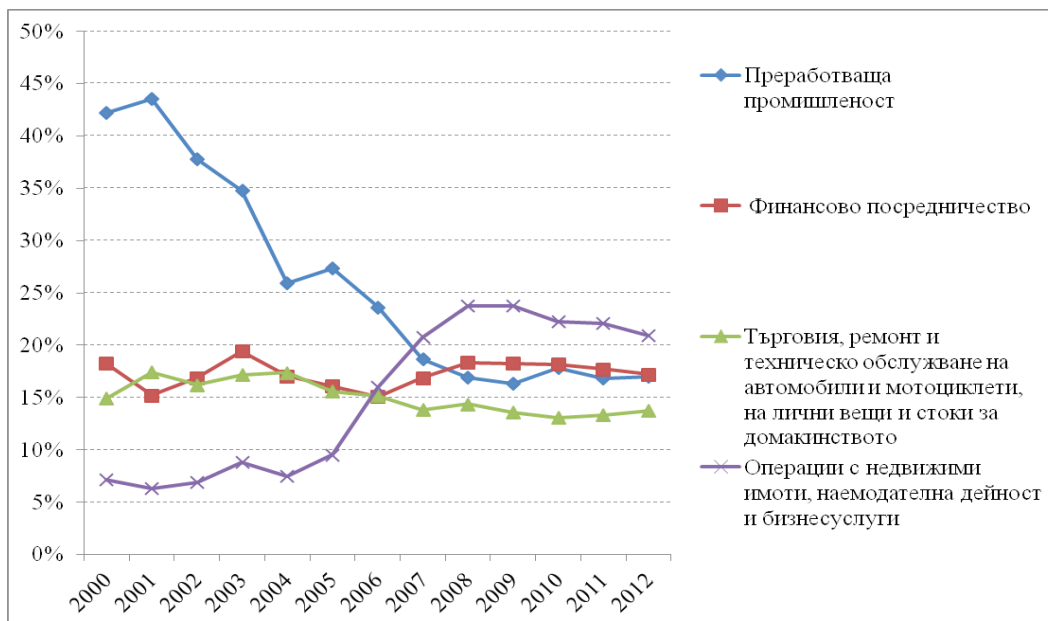
1.2. Отраслова структура на ПЧИ

Отрасловата структура на ПЧИ в страната се променя във времето. Преди периода на висок икономически растеж значителна част от ПЧИ са насочени към инвестиционно интензивни сектори за производство на междинни стоки, включител-

но преработка на нефт, химикали, метали и различни суровини. След това обаче отрасловата структура на ПЧИ става доминирана от операциите с недвижими имоти, строителството, финансовото посредничество и търговията. По данни на БНБ за периода 2005-2008 г. те привличат 74,2 % от запаса на ПЧИ и голяма част от тях, особено тези в сектора на недвижимото имущество, имат спекулативен характер. В същото време запасът на ПЧИ в промишлеността е едва 14,4 %, а 75 % от ПЧИ в производството се пада на четири ресурсоемки сектори с ниска добавена стойност – хранителни продукти, текстилни продукти, метални продукти и химикали. Тази отраслова характеристика на ПЧИ дава основание на някои автори да считат, че ПЧИ не са допринесли особено за развитието на реалния сектор на българската икономика (Христова-Балканска, 2007). Това от своя страна поставя въпроса за тяхното качество и мотивира необходимостта от инициативи за насърчаване на ПЧИ в областта на високите технологии, експортно ориентирани, наукоемки отрасли, създаващи висока добавена стойност (Младенова, 2013).

Интерес представлява проследяването на динамиката на относителните дялове на запаса на ПЧИ във водещите отрасли, доколкото по нея може да се съди за изменението на неравномерността в отрасловото разпределение на ПЧИ във времето.

Финанси и инвестиции

Фигура 1. Динамика на относителните дялове на запаса на ПЧИ във водещи отрасли

Фигура 1 показва, че след 2000 г. се наблюдава тенденция за концентрация на натрупаните ПЧИ в сектора на услугите за сметка на промишлеността. От 42,2 % през 2000 г. относителният дял на запаса на ПЧИ в преработващата промишленост спада на 17 % през 2012 г. Същевременно за третичния сектор е характерно не само повишаване на натрупаните в него ПЧИ, но и задълбочаване на неравномерността на тяхното разпределение между отделните отрасли. Най-силна динамика се наблюдава при операциите с недвижими имоти, където от 7,1 % през 2000 г. дялът на ПЧИ нараства на 20,9 % през 2012 г. При финансовото посредничество и търговията се наблюдава по-голяма стабилност в изменението на относителния дял на запаса на ПЧИ, като за разглеждания период той заема стойности между 13 % и 19 %. На другия полюс в рамките на третичния сектор, с най-слаба динамика и най-ниско равнище на относителния дял на ПЧИ се откроява хотелиерството и ресторантьорството,

като за целия разглеждан период средният относителен дял на запаса на ПЧИ в този отрасъл е около 1,7 %.

Направеният анализ дава основание да се обобщи, че формиралата се след 2000 г. отраслова структура на ПЧИ в страната се оценява по-скоро негативно. Доминирането на ПЧИ във финансово посредничество и непроизводителни дейности с подчертано спекулативен характер като операциите с недвижими имоти и слабото им присъствие в производството, особено във високотехнологични отрасли с висока добавена стойност, не предполага генериране на широк кръг от ползи за икономиката и загатва за разминаване между интересите на инвеститорите и националните приоритети. Освен това, подобна нарастваща неравномерност в отрасловото разпределение на ПЧИ има потенциал да генерира и подсилва отрасловата диференциация в доходите и по този начин да влияе върху доходното неравенство в страната.

1.2. Регионално разпределение на ПЧИ

Основна характеристика на разпределението на вноса на ПЧИ по области в България е неговата значителна и нарастваща във времето неравномерност. В последните няколко години повече от половината

от запаса на ПЧИ в нефинансовия сектор е концентриран в столицата, а на петте най-привлекателни за чуждите инвеститори области (София (град), Варна, София, Бургас и Пловдив) се пада около 80 % от общия запас на ПЧИ.

Таблица 1. Области с най-голям дял в запаса на ПЧИ в нефинансовия сектор

Област	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012
София (столица)	49,9%	56,3%	55,1%	55,8%	60,8%	56,4%	53,3%
Варна	8,8%	6,1%	6,9%	7,4%	8,2%	6,9%	6,7%
София	10,6%	9,1%	7,6%	5,7%	3,5%	6,0%	6,0%
Бургас	2,2%	1,6%	4,6%	5,7%	3,5%	7,3%	9,2%
Пловдив	2,2%	3,1%	5,0%	5,3%	4,8%	5,1%	6,1%
Общо	73,7%	76,2%	79,1%	80,0%	80,8%	81,7%	81,4%

Източник: Собствени изчисления по данни на НСИ

Високата концентрация на ПЧИ в столицата и няколко на брой икономически развити области съвсем логично се обяснява с факта, че там са съсредоточени ключови институции, бизнес, инфраструктура, трудови ресурси с различно ниво на квалификация, както и голяма част от населението на страната. Същевременно дялът на ПЧИ в слабо развитите области е незначителен, като през 2012 г. стойностите му са най-ниски в Силистра, Монтана, Кюстендил и Видин, съответно 0,1 %, 0,1 %, 0,2 % и 0,3 %. Сред по-важните причини за слабия инвеститорски интерес към тези и някои други области са високата структурна безработица, негъвкавият трудов пазар, както и фактът, че голяма част от работните са възрастни хора или представители на малцинствата без или с ниска квалификация (Добрев и Колев, 2009)

Значителната неравномерност в разпределението на ПЧИ на територията на страната предполага неравномерно разпределение и на ефектите от дейността на филиалите на ТНК. Това означава, че потенциалите ползи от вноса на ПЧИ като технологичен трансфер, създаване на зае-

мост, повишаване на производителността на труда, доходите и т.н., биха били концентрирани основно в столицата и икономически развитите области и в много по-малка степен в слабо развитите райони, които не привличат сериозен инвеститорски интерес. По данни на НСИ през 2008 г. дялът на петте най-развити и атрактивни за чужди инвеститори области е 76,4 % от общата брутна добавена стойност, създадена от филиалите на ТНК в страната, докато дялът на четирите области с най-малък запас на ПЧИ е едва 1 %. Същата закономерност се наблюдава и по отношение на заетостта: 63,5 % от създадените от ТНК работни места в страната са локализирани в петте водещи по внос на ПЧИ области, докато дялът на четирите области с най-слаб инвеститорски интерес е едва 2,7 %.

Без съмнение подобна небалансираност в териториалното разпределение на ПЧИ и в създаваните от тях ползи, би имала отражение и върху съществуващите различия в икономическото развитие, заетостта и доходите между отделните области. Изследване на Колев (2012) показва, че при-

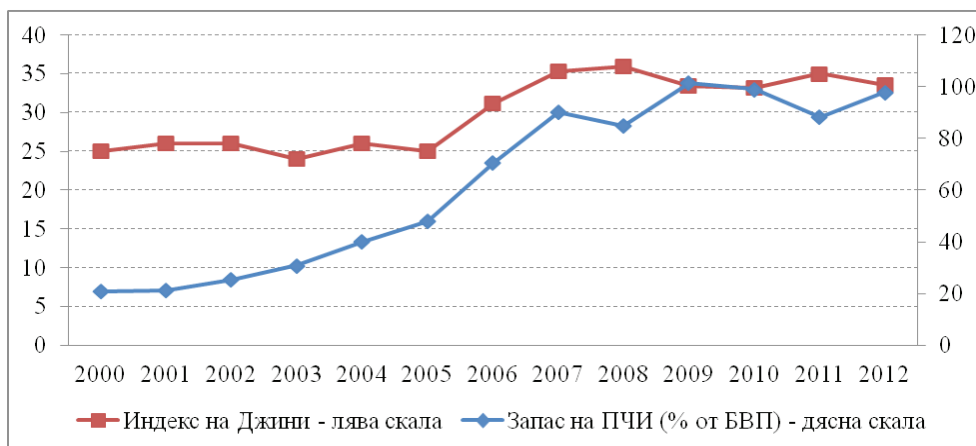
Финанси и инвестиции

съствието на ТНК в българската икономика действително води до задълбочаване на регионалните диспропорции. Освен това въпреки че ПЧИ създават заетост за част от местното население, те нямат достатъчно силен пряк ефект в посока на намаляване на диспропорциите в доходите. В този смисъл може да се предположи, че заедно с анализирания по-горе специфична отраслова структура на ПЧИ, високата степен на неравномерност на тяхното регионално разпределение е една от характеристиките на ПЧИ, която предопределя в най-голяма степен техния потенциал да задълбочават доходното неравенство в страната.

2. Тенденции в доходното неравенство в България

Освен постепенното отваряне на националната икономика и интегрирането ѝ

в световното стопанство, друга забележителна тенденция, свързана с прехода към пазарна икономика в България, е нарастването на доходната диференциация и поляризация. Докато през 1990 г. индексът на Джини е почти колкото средния за Централна и Източна Европа (22,4 % при средно за региона равнище от 21,9 %), през 2012 г. България вече има едно от най-високите равнища на доходно неравенство в региона (33,6 %), като преди нас е единствено Латвия.² Докато за първите десет години от прехода обаче може да се твърди, че за изострянето на доходната диференциация водеща роля имат предимно вътрешни фактори, свързани с ефектите от пазарно-ориентираните реформи, след 2000 г. нараства потенциалът за влияние върху доходното неравенство и на външни фактори, сред които най-ярко се открояват ПЧИ.

Фигура 2. Динамика на индекса на Джини и дела на ПЧИ в БВП (%)

Това, което прави впечатление от сравнението на динамиката на показателите за ПЧИ и доходното неравенство на фигура 2 е фактът, че нарастването на доходната диференциация съвпада с периода на висок икономически растеж, което навежда на мисълта, че ползите от него не са равномерно разпределени между отделните доходни групи. Освен това доколкото за

икономическия растеж преди кризата водеща роля има интензивното навлизане на ПЧИ, може да се направи предположение за връзка между нарастването на ПЧИ и изострящата се доходна диференциация. За по-задълбочено изучаване на тази релация,

² По данни на Solt, Frederick, 2009 „Standardizing the World Income Inequality Database.“ Social Science Quarterly, 90(2):231-242. SWIID Version 4.0, September 2013.

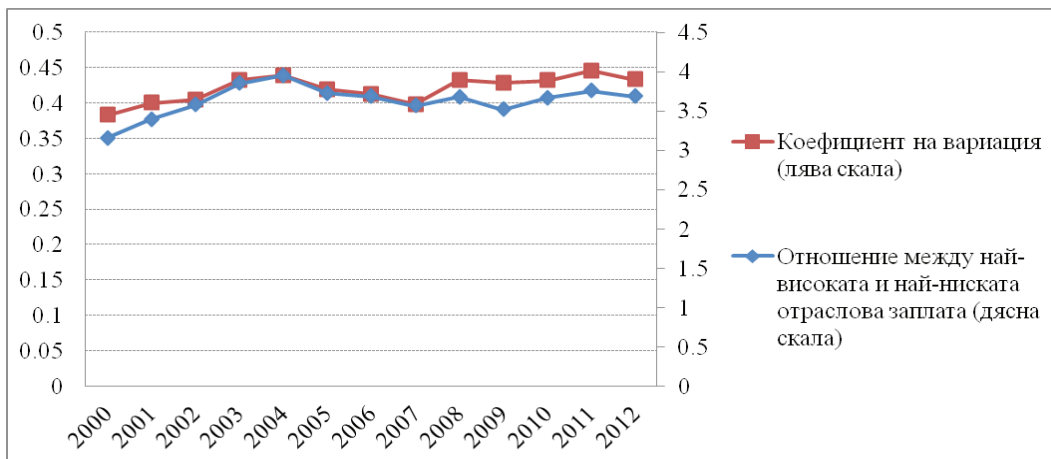
Финанси и инвестиции

анализът продължава с изследване на отрасловата и регионалната диференциация в доходите в националната икономика с цел установяване доколко различията в заплатите по отрасли и области в страната се предопределят от равнището и динамиката на заплатите в чуждите филиали на ТНК.³

Доходното неравенство

2.1. Отраслова диференциация на трудовите доходи в националните и чуждите фирми

За измерване на отрасловата диференциация на трудовите доходи са използвани два показателя – коефициентът на вариация на средната работна заплата между отделните отрасли и отношението между най-високата и най-ниската средна работна заплата.

Фигура 3. Коефициент на вариация и отношение между най-високата и най-ниската средна работна заплата по икономически отрасли

Фигура 3 показва, че в разглеждания период се открояват няколко тенденции в динамиката на отрасловата диференциация на трудовите доходи. В годините на висок икономически растеж първо се наблюдава известно покачване (2000-2004 г.), а след това известно снижаване (2005-2007 г.). През 2008 г. се наблюдава повишаване и на двата показателя за отраслова доходна диференциация, последвано от известен спад през 2009 г., след което обаче отново се забелязва тенденция към покачване.

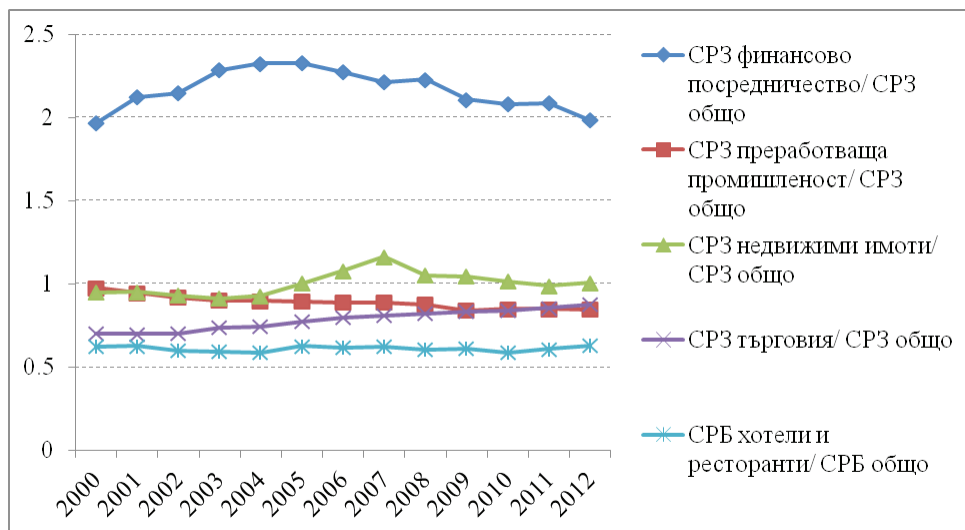
³ Следва да се уточни, че поради липса на данни за „общ доход“ по отрасли и статистически области, анализът в следващите параграфи се базира на данни за трудовите доходи, което макар и да поставя известни ограничения, се приема за допустимо, тъй като в структурата на общия доход по източници около 50 % се пада на работната заплата и промените в разпределението на трудовите доходи имат важни последици за разпределението на доходите като цяло.

В периода 2000-2008 г. за равнището и динамиката на отрасловата диференциация в доходите водеща роля имат два вида икономически дейности – финансово посредничество и хотелиерство и ресторантьорство, съответно с най-висока и най-ниска средна годишна заплата. Докато през 2000 г. средната заплата във финансовия сектор е 3,2 пъти по-голяма от заплатите в хотелиерството и ресторантьорството, през 2004 г. това отношение е вече 4. През 2009 г. най-висока е средната заплата в сектора „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и на газообразни горива“, а в периода 2010-2012 г. – в сектора „Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения“. Хотелиерството и ресторантьорството остава секторът с най-ниско средно равнище на заплатите за целия разглеждан период.

Финанси и инвестиции

Интерес от гледна точка на поставените цели представлява сравнението на равнището и динамиката на диференциацията в доходите в икономическите отрасли, привлекли най-голям запас ПЧИ, както и в тези отрасли, към които има най-слаб чужд инвеститорски интерес. За да се по-

търси връзка между отрасловата принадлежност на ПЧИ и отрасловата диференциация в доходите, за всеки от тези отрасли е изчислено отношението между средната годишна заплата в съответния отрасъл и средната годишна заплата в страната.

Фигура 4. *Отношение между средната работна заплата в отраслите с най-голям и най-малък запас на ПЧИ и средната работна заплата в страната*

На Фигура 4 прави впечатление, че докато средната заплата във финансовия сектор надхвърля около два пъти средното за страната равнище, трудовото възнаграждение в преработващата промишленост е по-ниско от средното за страната за целия разглеждан период и този разрыв показва тенденция към нарастване във времето. Разликата в заплащането между двата сектора може да се дължи на две причини. Първо, ПЧИ във финансовия сектор са концентрирани преди всичко в по-големите и икономически развити области, в които средната работна заплата е по-висока, докато много от производствените звена на ТНК са локализиращи в по-малки населени места с ниска цена на труда. Второ, финансовите услуги използват висококвалифици-

рани и съответно по-високо платени трудови ресурси, докато нискотехнологичните и трудоемки производства, които доминират ПЧИ в промишлеността, разчитат на нискоквалифицирана и евтина работна ръка. Що се отнася до търговията, въпреки че работната заплата с времето постепенно се доближава до средната за страната, за целия период остава по-ниска и не успява да я достигне. При операциите с недвижими имоти се забелязва достигане и дори леко надхвърляне на средното за страната равнище на годишната заплата в периода 2005-2010 г., когато е и най-висок дялът на ПЧИ в този сектор.

На другия полюс по отношение на равнището на заплащане е хотелиерството и ресторантьорството. Това е отрасълът,

който за целия период се отличава с най-ниска средна годишна заплата, а както бе посочено в предходния анализ, това е и един от отраслите с най-нисък относителен дял в общия запас на ПЧИ (1,7 %). Както показва фигура 4, отношението между средната заплата в хотелиерството и ресторантьорството и средната заплата в страната не се отличава с особена динамика и за целия период е средно 0,60, което означава, че заплащането в този отрасъл е 60 % от средното за страната.

От гледна точка на целите на изследването, интерес представлява въпросът доколко в основата на равнището и динамиката на средните отраслови заплати стоят нивото и темпът на изменение на трудовите възнаграждения в чуждите филиали на ТНК в съответните отрасли. Едно от основните ограничения на предоставените от НСИ данни за дейността на ТНК обаче е това, че се отнасят само за чуждестранните предприятия в нефинансовия сектор. Но ако се вземе предвид фактът, че преобладаваща част от банките в страната са със собственост на големи чужди финансови групировки, може да се предположи,

че двоино по-високото равнище на заплащане във финансовия сектор спрямо средното за страната се дължи основно на по-високите заплати в чуждите филиали в този сектор. Що се отнася до промишлеността, изчисленията по данни на НСИ показват, че за периода 2008-2010 г. заплащането в чуждестранните предприятия в сферата на промишлеността надхвърля средно с около 10 % това в местните фирми⁴. Възможно обяснение за подобно сходство в работните заплати в чуждите и националните предприятия, е това, че ПЧИ в производството са насочени основно към ресурсоемки отрасли с ниска добавена стойност, ангажиращи предимно нискоквалифицирана и евтина работна ръка.

За останалите отрасли данните в таблица 2 показват, че заплащането в чуждите фирми надхвърля значително това в местните, като разликата е най-голяма в сектора на строителството и търговията, в които чуждите фирми плащат два пъти по-високи заплати от местните. В другите отрасли равнището на работната заплата в чуждите филиали е около 70 % по-високо от това в националните фирми.

Таблица 2. Средна годишна работна заплата в нефинансовите предприятия с чуждестранно участие в собствения капитал по икономически отрасли

Отрасли	2008	2009	2010	Отношение СГРЗ в ТНК/ СГРЗ в страната 2008	Отношение СГРЗ в ТНК/ СГРЗ в страната 2009	Отношение СГРЗ в ТНК/ СГРЗ в страната 2010
Строителство	11430	14580	14787	2,1	2,2	2,1
Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети; транспорт, складиране и пощи; хотелиерство и ресторантьорство	11308	12146	12438	2,1	2,0	1,9
Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения	23632	28078	25926	1,7	1,8	1,5
Операции с недвижими имоти	12184	12966	12982	1,8	1,7	1,6
Общо за страната	10930	12249	12811	1,7	1,7	1,6

Източник: НСИ

⁴ Тъй като данните на НСИ за заплащането в чуждите промишлени предприятия са агрегирани и обхващат както добивната, така и преработващата промишленост, докато на национално ниво този показател се изчислява поотделно, за целите на сравнението по отношение на националните предприятия е изчислена средната стойност на трудовото възнаграждение в двата промишлени отрасъла.

Финанси и инвестиции

За да се оцени обаче влиянието на ТНК върху разпределението на доходите в страната, освен равнището на заплатите

в чуждите филиали, следва да се анализира и равнището на заетостта, създадена от тях.

Таблица 3. Показатели за заетостта в нефинансовите предприятия с чуждестранно участие в собствения капитал по икономически отрасли, 2008 г.

Отрасли	Дял на заетите в ТНК по отрасли в общия брой на заетите в ТНК в страната	Дял на заетите в ТНК по отрасли в общата отраслова заетост	Дял на заетите в ТНК по отрасли в общата заетост в страната	Дял на заетите лица по отрасли в общия брой заети в страната
Добивна, преработваща и друга промишленост; доставяне на води; канализационни услуги, управление на отпадъци	56,65%	20,95%	5,25%	25,05%
Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети; транспорт, складиране и пощи; хотелиерство и ресторантьорство	21,85%	7,65%	2,02%	26,43%
Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения	8,75%	38,26%	0,81%	2,12%
Строителство	3,81%	3,48%	0,35%	10,13%
Операции с недвижими имоти	2,09%	46,16%	0,19%	0,42%

Източник: Собствени изчисления по данни на НСИ

Както показват данните от таблица 3, в навечерието на кризата в България повече от половината от работните места, създадени от ТНК в страната през 2008 г. са в промишлеността, а 21,85 % – в търговия, транспорт, складиране и пощи; хотелиерство и ресторантьорство. ТНК в промишлеността имат най-голям принос за генерирането на заетост – през 2008 г. заетите в чужди филиали в промишлеността съставляват 5,25 % от общата заетост в страната и 20,95 % от отрасловата заетост. Както стана ясно от горния анализ обаче, това е и секторът, в който почти не се наблюдава разлика в заплащането между чуждите и местните фирми и равнището на заплатите е под средното в страната.

Търговията, от друга страна, има по-слаба роля за създаването на работни места. Въпреки че 21,85 % от заетите в

чужди филиали работят в този сектор, те представляват едва 2,02 % от общата заетост в страната и 7,65 % от отрасловата заетост и в този смисъл от дъвоино по-високите заплати, които ТНК плащат в този сектор, се възползват относително малък брой лица.

Данните показват, че най-голям принос за повишаване на отрасловата заетост имат ТНК в операциите с недвижими имоти, където дялът на заетите в чужди филиали е 46,16 % от общия брой на заетите в този сектор. Той обаче има незначителен дял в общата заетост в страната (0,42 %), което означава, че ползите от по-високите заплати в чуждите филиали в този сектор се разпростират върху много малка част от заетите лица. Подобна е ситуацията и в сектора „Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; га-

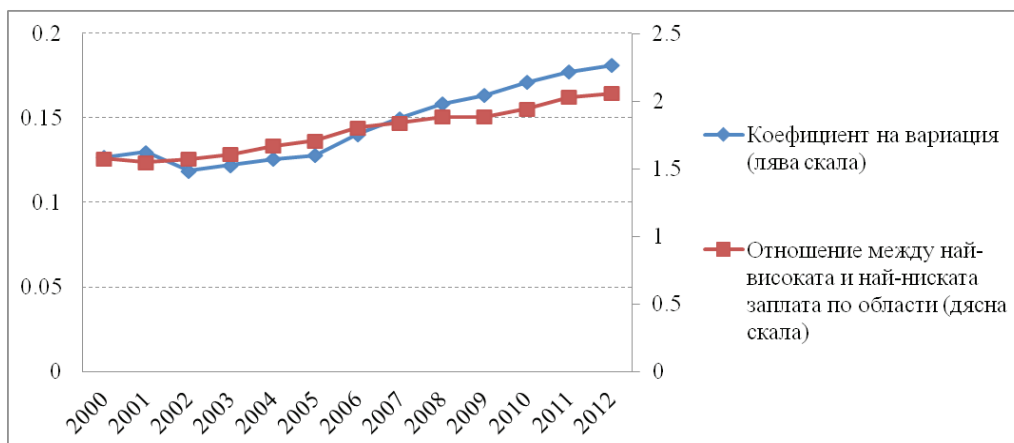
лекосъобщения”, в които трудовото възнаграждение надвишава два пъти средното в страната и също така е значително по-високо в чуждите в сравнение с местните фирми. 38,26 % от заетите в този сектор работят в чужди фирми и съответно получават 70 % по-високи заплати спрямо националните фирми, но в същото време заетите в този сектор съставляват много малка част от общата заетост в страната – едва 2,12 % и в този смисъл от по-високото заплащане в тази сфера също се облагодетелстват малък кръг лица. Най-малък принос за повишаване на отрасловата заетост има строителството, където заетите в чужди филиали заемат едва 3,48 % от броя на заетите в отрасъла, но в същото време получават два пъти по-висока заплатата спрямо средната в страната.

На база на направения анализ може да се обобщи, че половината от създадените от ТНК работни места са в промишлени отрасли с ниска добавена стойност и съответно с ниско заплащане, близко до това в местните фирми. Същевременно влиянието на ПЧИ по линия на повишаване на доходите е ограничено, тъй като броят на заетите лица във висококвалифицирани и високоплатени от страна на ТНК дейности представлява малък дял в общата заетост. С други думи,

ПЧИ увеличават броя на лицата с ниски трудови доходи в отрасли, използващи нискоквалифицирана работна ръка, а същевременно подобряват значително стандарта на малък брой лица, ангажирани във високоплатени дейности, използващи висококвалифициран труд. Това навежда на мисълта, че поради специфичното си отраслово разпределение, ПЧИ в България не водят до намаляване на неравенството в трудовите доходи, а по-скоро имат потенциал да го задълбочават, доколкото както показва анализът, те увеличават отрасловите различия в работните заплати.

2.2. Регионална диференциация на трудовите доходи в националните и чуждите фирми

С оглед намиране на връзка между регионалната доходна диференциация в националната икономика, от една страна, и разпределението на ПЧИ по области и регионалните различия в заплащането в чуждите филиали, от друга, анализът продължава с изследване на динамиката и равнището на диференциацията на работните заплати по области. Фигура 5 показва, че и при двата показателя за диференциация в трудовите доходи по области се наблюдава тенденция на повишаване в рамките на разглеждания период.

Фигура 5. Коефициент на вариация и отношение между най-високата и най-ниската средна работна заплата по области

Финанси и инвестиции

Ако през 2000 г. най-високата средна годишна работна заплата в страната надхвърля 1,6 пъти най-ниската, през 2012 г. това съотношение е вече 2 пъти. За целия изследван период най-високото равнище на

заплащане е в област София, а най-ниското – в Смолян (в периода 2000-2005 г.), Хасково (2006 г.), Благоевград (2007 г.) и Видин (в периода 2008-2012 г.).

Таблица 4. Области с най-висока и най-ниска средна годишна работна заплата

Област	2000	2004	2008	2012	Прираст на СГРЗ 2008/2000	Прираст на СГРЗ 2012/2008
София(столица)	3245	4641	9054	12058	179,0%	33,2%
Враца	3236	3705	6631	9232	104,9%	39,2%
Стара Загора	2954	3693	6547	9114	121,6%	39,2%
Варна	2796	3534	6448	8561	130,6%	32,8%
София	2638	3398	6302	8923	138,9%	41,6%
Бургас	3065	3636	6117	7788	99,6%	27,3%
Кърджали	2338	2972	4988	6266	113,3%	25,6%
Хасково	2358	2783	4922	6262	108,7%	27,2%
Силистра	2152	2907	4915	6390	128,4%	30,0%
Търговище	2224	2813	4909	6554	120,7%	33,5%
Благоевград	2289	2910	4819	6271	110,5%	30,1%
Видин	2342	2865	4799	5855	104,9%	22,0%
Общо за страната	2694	3509	6538	8772	142,7%	34,2%

Източник: НСИ

Както показват данните от таблица 4, през 2008 г. равнището на средната годишна работна заплата в столицата е 9054 лв., което надхвърля с 38,5 % средното за страната и с 88,7 % това във Видин, областта с най-ниско заплащане. През следващите години разриът в заплащането между двете области се засилва и през 2012 г. средната работна заплата в София вече е със 105,9 % по-висока от тази във Видин. В столицата се наблюдава и най-големият прираст на средната годишна работна заплата през 2008 г. спрямо 2000 г. – 179 %, докато във Видин е 104,9 %, като за този период по-нисък е прирастът единствено в Бургас, където обаче абсолютното равнище на заплатите е по-високо.

От гореизложените данни прави впечатление, че като цяло областите с най-високо заплащане са икономически развити области, които привличат значителен запас ПЧИ. За разлика от тях, повечето области с по-ниско заплащане се отличават със слаб интерес от страна на преки чужди инвеститори и съответно по-нисък дял в общия запас на ПЧИ в страната, като това важи в най-силна степен за областите Видин, Силистра и Кърджали, съответно с 0,1 %, 0,2 % и 0,3 % относителен дял на запаса на ПЧИ. В тази връзка неизменно възниква въпросът дали в основата на по-високата средна работна заплата в развитите области с по-голям запас ПЧИ не стои по-високо равнище на заплащане в локализираните в

ням филиали на ТНК. Това налага необходимостта от съпоставка на средната работна заплата в чуждите филиали на ТНК и средното за съответната област равнище на заплащане.

Таблица 5. Средна работна заплата във филиалите на ТНК по области, 2008 г.

Област	СГРЗ	Отношение СГРЗ в ТНК/СГРЗ в областта	Дял на наетите от ТНК в регионалната заетост
София(столица)	15467	1,69	18,5%
Стара Загора	9911	1,51	7,70%
Варна	9262	1,44	10,5%
София	10360	1,64	17,0%
Бургас	11121	1,82	13,4%
Кърджали	4979	1	12,60%
Силистра	7544	1,53	4,4%
Благоевград	5248	1,09	22,50%
Видин	4907	1,02	2,6%

Източник: Колев, К. (2012) „Глобализация, транснационални корпорации и регионално развитие“, СТЕНО, стр. 236 и 245.

Данните в таблица 5 показват, че разриът в трудовите възнаграждения в чуждестранните и местните фирми е по-значителен в развитите области, които имат по-голям запас на ПЧИ. Тази тенденция е най-силно изразена в област Бургас, където през 2008 г. заплащането във филиалите на ТНК е 1,82 пъти по-високо от това в националните фирми. За разлика от тях, в по-изостаналите и непривлекателни за ПЧИ области, средната работна заплата във филиалите на ТНК се доближава до тази в местните фирми, като в област Кърджали през 2008 г. те дори са на едно равнище. Прави впечатление, че в област Силистра, която се отличава с ниско равнище на средната работна заплата и малък дял ПЧИ, заплащането в чуждите фирми надхвърля с 53 % това в местните фирми. Фактът, че по-високото равнище на заплащане в чуждите филиали не се отразява на общото ниво на заплащане може да се обяс-

ни с малкия принос на ТНК в тази област за повишаване на регионалната заетост (едва 4,4 %). Също така прави впечатление, че област Благоевград, която се отличава с ниска средна работна заплата и сходно равнище на заплащане в чуждите и местните фирми, има най-висок дял на наетите от чужди филиали в общия брой заети лица в региона (22,5 %). Обяснение за това може да се търси в отрасловата принадлежност на създадената от ТНК заетост – в Благоевград са локализиран по-голямата част от шивашките предприятия, собственост на гръцки компании, които ангажират значителен брой нископлатени и нискоквалифицирани трудови ресурси.

Обяснение за по-голямата разлика в заплащането между чуждестранните и местните фирми в развитите области и приблизително сходното им равнище в по-изостаналите и неатрактивни за ПЧИ области може да се потърси в отрасловата принадлежност на ПЧИ в различните области. В столицата и икономически развитите области, ПЧИ са концентрирани в сферата на бизнес услугите и управлението, търговията, средно и високо технологични производства, които се отличават с относително по-високо заплащане на труда. Освен това, както отбелязва Колев (2012), в тези области при наемането на квалифицирани кадри ТНК се конкурират с голям брой местни фирми, което допълнително повишава заплатите на наетите от ТНК специалисти. От друга страна, в по-изостаналите области ПЧИ са концентрирани предимно в трудоемки производства, ангажиращи евтина работна ръка и при определянето на възнагражденията ТНК следват пазарната цена на труда с известна нагъвка, гарантираща им набирането на помотивирани кадри, което обяснява малките различия в работната заплата между чуждите и местните фирми в тези области.

На база на направения анализ може да се направи изводът, че ТНК съдействат за

увеличаване на доходите на работещите в столицата и малко на брой високо развити области, където са концентрирани ПЧИ в отрасли, използващи висококвалифицирани кадри. За разлика от тях, в останалата част от страната, ПЧИ не водят до съществено подобряване на жизнения стандарт на наетите лица, доколкото в по-изостаналите области ТНК разполагат предимно трудоемки, търсещи ефективност производства, които ангажират евтина работна ръка. Това дава основание да се твърди, че поради специфичното си регионално разпределение, ПЧИ задълбочават регионалните различия в трудовите доходи и в този смисъл биха могли да бъдат източник на нарастване на доходното неравенство в страната.

3. Иконометричен модел

За иконометричното изследване на влиянието на ПЧИ върху доходното неравенство в България са използвани годишни данни за периода 2000-2012 г. Изборът на този времеви ред е обусловен както от наличността на данни, така и от факта, че по-съществено навлизане на ПЧИ в страната се наблюдава едва след постигането на макроикономическа стабилизация в края на 90-те години. Същевременно обаче следва да се отчете, че малкият брой наблюдения значително ограничава възможностите за прилагане на по-сложни иконометрични методи за оценка, което дава основание в случая да се предпочете използването на обикновения метод на най-малките квадрати. Малкият брой наблюдения също така поставя ограничение и при определянето на броя на независимите променливи, които следва да се включат в многофакторния регресионен модел. На база на това, за оценка на разпределителния ефект на ПЧИ е използван следният модел:

$$GINIt = \beta_0 + \beta_1(FDI)_t + \beta_2(INFL)_t + \beta_3 \text{Log}(GDP)_t + e_t$$

където:

GINI е индекс на Джини, измерващ доходното неравенство;

FDI – променлива, отразяваща относителния дял на запаса на ПЧИ в БВП;

INFL и $\text{Log}(GDP)$ – контролни променливи;

e_t – случайният компонент в модела;

INFL – показател за инфлацията, измерена чрез темпа на изменение на средногодишния индекс на потребителските цени;

$\text{Log}(GDP)$ – логаритъм на реалния БВП, изчислен по съпоставими цени на 2005 г.

Изборът на тези две контролни променливи е мотивиран от факта, че инфлацията и икономическият растеж са сред най-важните фактори с потенциал за въздействие върху разпределението на доходите, поради което традиционно присъстват в подобни изследвания. Източниците на статистическа информация за гореизброените променливи са: EUROSTAT (за индекса на Джини); UNCTAD (за относителния дял на ПЧИ в БВП) и НСИ (за инфлацията и реалния БВП).

По своята същност избраният модел е статичен и не включва лагове на участващите променливи. Подобна спецификация на регресионното уравнение означава, че всяко наблюдение на резултативната променлива се разглежда като зависещо единствено от текущата стойност на независимите променливи. Макар и да е значително опростен, този модел се счита за подходящ в конкретния случай поради две причини. Първо, при подобен модел се предполага, че всички взаимодействия между променливите се осъществяват в рамките на текущия период и в този смисъл се разглежда като удачен избор при изследвания на база на годишни данни, доколкото при тях наблюдаваният интервал (година) е достатъчно дълъг, за да позволи извършването на приспособителни процеси и проявления на ефекти. На второ място следва да се отчете спецификата на ключовата независима променлива, а именно запаса на ПЧИ като дял от БВП. Докол-

кото тя показва общата стойност на вече натрупаните в страната ПЧИ, чрез включването ѝ до голяма степен е отразена възможността внесените инвестиции от предходни години да оказват влияние върху доходното неравенство в текущия период и по този начин е уловена динамиката на връзката между двете основни променливи.

4. Емпирични резултати

Преди да се премине към регресионния анализ, е направена проверка за стационарност, т.е. за наличие на единичен корен на динамичните редове за всяка от променливите. Приложен е модифицираният тест на Дики Фулър (Dickey-Fuller Generalized Least Squares test), въведен от Елиът, Ротенберг и Сток, който се счита за по-ефективен в сравнение с предишните версии на разширения тест на Дики-Фулър, а също така е особено удачен при по-малък брой наблюдения. При проверката за стационарност на променливите на равнище са включени константа и тренд, а при първи разлики е включена само константа. Както показва таблица 6, всички променливи са нестационарни при равнище, но са стационарни при първи разлики. Тук следва да се уточни, че доколкото първите разлики на логаритмуваната величина имат смисъл на нейното нарастване, първата разлика на Log(GDP) следва да се интерпретира като темп на изменение на реалния БВП, т.е. икономически растеж.

Таблица 6. Резултати от модифицирания тест на Дики Фулър за наличие на единичен корен

Променлива	Равнище	Първа разлика	Порядък на интегрираност
GINI	-1.84	-2.85***	I(1)
FDI	-1.62	-3.18***	I(1)
INFL	-2.79	-4.23***	I(1)
Log(GDP)	-1.49	-2.03**	I(1)

Бележка: *, **, *** обозначават статистическа значимост при риск за грешка съответно 10 %, 5 % и 1 %. При избора на оптимален брой лагове е използван критерият на Шварц.

Въпреки че всички променливи са интегрирани от един и същи порядък, малкият брой наблюдения възпрепятства възможността за установяване на дългосрочна зависимост между променливите чрез коинтеграция и още веднъж мотивира избора на метода на най-малките квадрати, резултатите от който са представени в таблица 7.

Таблица 7. Резултати от регресионния анализ на влиянието на ПЧИ върху доходното неравенство

Зависима променлива: Δ GINI			
Независими променливи	Коефициент	Стандартно отклонение	t-статистика
Δ FDI	0.13*	0.06	2.20
Δ INFL	0.54**	0.22	2.46
Δ Log(GDP)	-3.35	21.78	-0.15
Брой наблюдения	12		
Коефициент на детерминация R^2	0.65		
F-статистика	4.87**		
Дърбин-Уотсън статистика	1.83		

Резултатите от регресионния анализ показват наличие на положителна връзка между ПЧИ и индекса на Джини при ниво на значимост 90 %. Това означава, че в рамките на разглеждания период увеличаването на запаса на ПЧИ води до задълбочаване на доходното неравенство в страната. Този резултат потвърждава направените в дескриптивния анализ предположения относно възможния разпределителен ефект на ПЧИ, след отчитане на техните отраслови и регионални характеристики. Както бе коментирано по-горе, именно неблагоприятната отраслова структура на ПЧИ и неравномерността на регионалното им разпределение имат потенциал да увеличават отрасловите и регионалните различия в трудовите доходи и по този начин да допринасят за задълбочаване на доходната диференциация в страната. Тук обаче е важно да се уточни, че поради малкия брой наблюдения този резултат следва да

Финанси и инвестиции

се интерпретира предпазливо. Освен това доколкото ограничеността на данните не позволява установяване на дългосрочна зависимост между разглежданите променливи, полученият резултат относно релацията ПЧИ – доходно неравенство следва да се разглежда като валиден само в краткосрочен период.

Що се отнася до контролните променливи, коефициентът на показателя INFL, е положителен и статистически значим при 95 % ниво на значимост. Това означава, че в рамките на разглеждания период нарастването на инфлацията води до задълбочаване на доходното неравенство, като този резултат е в синхрон с предишни изследвания относно факторите на доходното неравенство. $\text{Log}(\text{GDP})$ обаче не е статистически значим, което означава, че в изследвания период икономическият растеж не оказва влияние върху доходното разпределение в страната. Обяснение за този резултат може да се потърси в спецификите на икономическото развитие в годините преди кризата. Макар и те да се отличават с ускорен растеж, чийто основен двигател са именно ПЧИ, той няма характер на устойчив и приобщаващ растеж, който да доведе до социално включване, интеграция на маргинализираните групи в обществото и впоследствие до подобряване на жизнения стандарт и доходното разпределение в страната.

Заклучение

Направеният анализ показва, че навлизането на ПЧИ в българската икономика след 2000 г. допринася за увеличаване на доходната диференциация, като едни от основните предпоставки за оказване на подобно въздействие от страна на ПЧИ са свързани със спецификите на тяхната структура. Съсредоточаването на ПЧИ в непроизводителни дейности и отрасли с ниска добавена стойност, от една страна,

затруднява генерирането на достатъчно силни позитивни вторични ефекти върху заетостта, производителността и доходите в местната икономика, а от друга – засилва отрасловата диференциация в доходите. Високата степен на неравномерност в регионалното разпределение на ПЧИ също е предпоставка за задълбочаване на доходното неравенство, доколкото предполага неравномерност в разпределението на ползите от ПЧИ и най-вече повишаване на регионалните различия в доходите.

Установеният разпределителен ефект на ПЧИ обаче следва да се разглежда само в контекста на изследвания времеви период, за голяма част от който е характерно спекулативно навлизане на ПЧИ. В дългосрочен план ПЧИ биха могли да благоприятстват за повишаване на производителността, заетостта, доходите и тяхното разпределение, но за целта е нужно създаване на определени предпоставки и предприемане на определени мерки. Първо, преминаване към по-селективна политика спрямо ПЧИ, ориентирана към привличане на инвестиции във високотехнологични отрасли, създаващи висока добавена стойност. Второ, преодоляване на слабите места на институционалната рамка (ниска ефективност в сградната администрация и правната система, бюрократични спънки пред бизнеса, корупция) с цел намаляване на риска пред инвеститорите. Трето, подобряване на абсорбционния капацитет на страната чрез инвестиции в изследвания и развитие, повишаване качеството на образованието и квалификацията на трудовите ресурси.

Цитирани източници:

Добрев, Д. и К. Колев, 2009. Състояние и развитие на изостаналите селски райони в България: по примера на община Дългопол. *Икономически изследвания*, кн. 2, с. 167-197.

(Dobrev, D. i K. Kolev, 2009. Sastoyanie i razvitie na izostanalite selski rayoni v Bulgaria: po prim-

Финанси и инвестиции

era na obshtina Dalgopol. *Ikonomicheski izsledvania*, kn. 2, s. 167-197.)

Колев, К., 2012. Глобализация, транснационални корпорации и регионално развитие. СТЕНО.

(Kolev, K., 2012. Globalizatsia, transnatsionalni korporatsii i regionalno razvitie. STENO.)

Младенова, З., 2013. Политиката към преките чуждестранни инвестиции в България пред стари и нови проблеми. Известия на съюза на учените – Варна, Серия „Икономически науки”, с. 3-14.

(Mladenova, Z., 2013. Politikata kam prekite chuzhdestranni investitsii v Balgaria pred strari i novi problemi. Izvestia na sayuza na uchenite – Varna, Seria “Ikonomicheski nauki”, s. 3-14.)

Христова-Балканска, И., 2007. Привличане на преки чуждестранни инвестиции в Бъл-

Доходното неравенство

гария: състояние и перспективи, гл. 4 в Студии за ускорено развитие на българската икономика, Икономически институт на БАН, изд. ГорексПрес София, с. 85-92.

(Hristova-Balkanska, I., 2007. Privlichane na preki chuzhdestranni investitsii v Balgaria: sastoyanie i perspektivi, gl. 4 v Studii za uskoreno razvitie na balgarskata iekonomika, Ikonomicheski institut na BAN, izd. GoreksPres Sofia, s. 85-92.)

Basu, P., and A. Guariglia, 2007. Foreign Direct Investment, inequality, and growth. *Journal of Macroeconomics*, 29, pp. 824-839.

Herzer, D. and P. Nunnenkamp, 2011. FDI and Income Inequality: Evidence from Europe. Kiel Institute for the World Economy Working Paper No. 1675.